

5. North, Michael (1994), *Das Geld und seine Geschichte*, C. H. Beck, s. 121 (germ).
6. Brands, H. W. (2003), *The age of gold: the California Gold Rush and the new American dream*, available at: <https://www.amazon.com/Age-Gold-California-American-Dream/dp/0385720882>.
7. Berton, Pierre (2001), *Klondike: The Last Great Gold Rush, 1896-1899*, Random House of Canada, 496 p. (eng).
8. Marfunin, A.S. (1987), *History of gold*, Nauka, Moscow, 248 p. (rus).
9. Anikin, A.V. (1984), *Gold*, Mezhdunarodnyye otnosheniya, Moscow, 320 p. (rus).
10. Alekseev, I.S. (2008), *Gold. Diamonds. People KNORUS*, Moscow, 600 p. (rus).
11. Gaiko, G.I. and Biletsky, V. S. (2015), *Mining component of the Great Geographic Discoveries*, Skhid. No. 3. 11-16. DOI: 10.21847/1728-9343.2015.3(135).45747.
12. Biletsky, V. S. and G.I. Gaiko (2006), *Chronology of Mining in the Countries of the World*, Donetsk Research Institute of NTSh, Editorial Board of Mining Encyclopedia, Donetsk, 224 p. (ukr).
13. Gayko, G.I. and Biletsky, V. S. (2015), *Mining in the history of civilization*, «Kyiv-Mohyla Academy» Publisher House, 486 p. (ukr).
14. Gayko, G. and Biletsky, V. (2017), *Phenomenon of gold and diamond rushes as territorial, mining and socio-cultural development of continental spaces of North America and Australia (Part I)*. Skhid, no. 3(149), pp. 28-35. doi: [http://dx.doi.org/10.21847/1728-9343.2017.3\(149\).108121](http://dx.doi.org/10.21847/1728-9343.2017.3(149).108121)
15. Gayko, G. and Biletsky, V. (2017). *Phenomenon of gold and diamond rushes as territorial, mining and socio-cultural development of continental spaces of South Africa (part II)*. Skhid, no. 4(150), pp. 41-48. DOI: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2017.4\(150\).111247](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2017.4(150).111247)

© Гайко Геннадій, Білецький Володимир
Надійшла до редакції 19.09.2017

УДК 94(477.8):355.27"1944/1945"

КУРИЛЯК ОЛЕКСАНДР,

аспірант,

ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника", м. Івано-Франківськ

РАДЯНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ МОБІЛІЗАЦІЇ 1944-1945 рр. НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

У статті розглянута й проаналізована мобілізаційна кампанія на території Західної України в 1944-1945 рр. Установлено, що проведення призову розпочалось лише після видання відповідної постанови Державного комітету оборони. Розгляд перебігу мобілізації засвідчив, що впродовж лютого-липня 1944 р., незважаючи на протидію збройного руху опору, завдяки силовим заходам удалось в основному завершити призов. Проте використання цих та інших заходів під час подальшої мобілізації через активну антимобілізаційну діяльність збройного руху опору не дало бажаних результатів. У підсумку за серпень-вересень не було завершено призов осіб від 18 до 35 років, а за листопад-грудень мобілізацію осіб від 35 до 45 років та 17-річної молоді. Відповідно в 1945 р. мобілізація в західноукраїнському регіоні ще тривала.

Ключові слова: мобілізація; районний військовий комісаріат; обласний військовий комісаріат.

Постановка проблеми і стан її вивчення. Проблема радянських військових мобілізацій на території України в роки радянсько-німецької війни є достатньо розробленою в сучасній українській історіографії. Її вивчення було започатковане українськими вченими в 90-х роках минулого століття [1; 2]. Перше комплексне дослідження цієї проблематики, присвячене Лівобережній Україні в 1943 р., здійснила Л. Рибченко [3]. У своїх наукових працях дослідниця звертала увагу й на проблему призову в армію в західноукраїнському регіоні [4]. Висвітлення останньої знайшло своє відображення в низці фахових статей В. Гриневича [5; 6]. Однак доводиться констатувати брак комплексного дослідження проблеми радянських військових мобілізацій в Західній Україні в 1944-1945 рр.

Мета статті - ґрунтовний та всебічний аналіз мобілізаційної кампанії в західноукраїнському регіоні в 1944-1945 рр.

Виклад основного матеріалу. На початку 1944 р. радянсько-німецький фронт дійшов до західноукраїнських земель. У першій половині січня війська 1-го Українського фронту визволили східні райони Рівненської області, форсували річку Случ, штурмом оволоділи залізничним вузлом і містом Сарни [7, с. 212]. 14 січня місто відвідав М. Хрущов та поінформував про це і свою поїздку на фронт Й. Сталіна. Він писав: "Тов. Ватутін та інші військові ставили питання - як діяти у районах Західної України у питанні мобілізації у Червону армію осіб призовного віку. Познайомившись на місці із настроями народу і на мітингу, і в бесідах, я дійшов висновку, що

цих людей потрібно призвати у Червону Армію і навіть на загальних підставах, як у східних областях України..." [8, арк. 4].

18 січня питання мобілізації на щойно звільнених територіях перед Й. Сталіним порушив начальник Головного управління формування та комплектування військ Червоної армії І. Смородинов: "У зв'язку зі звільненням від німецької окупації районів Західної України і Західної Білорусії просимо вказівок про порядок призову та використання радянських громадян вказаних районів. Вважаємо доцільним: 1. У звільнених від німецької окупації районах Західної України і Західної Білорусії мобілізацію військовозобов'язаних проводити на загальних підставах..." [9, арк. 29].

Увага вищого військового керівництва щодо мобілізації в західноукраїнському регіоні до певної міри обумовлювалась досвідом 1941 р., коли призов до Червоної армії, як зауважує В. Гриневич, "майже повсюдно було зірвано" [5, с. 130]. Поруч із цим мала місце й недовіра щодо мобілізованих із західноукраїнських земель, що підтверджується низкою наказів. Так, ще 20 липня 1941 р. з'явився спільний наказ Народного комісара оборони та Начальника головного політичного управління РСЧА № 090, у якому зазначалось, що серед призваних із Західної України, Західної Білорусії, Молдови, Буковини та Прибалтики є значна кількість зрадників. Як наслідок, у документі прозвучала вимога "очистити всі частини" від цих людей [10, с. 50]. Згідно з "Вказівками Головного управління РСЧА по відбору танкових екіпажів" від 12 серпня 1941 р., призваних із західних областей України й Білорусії, Прибалтики, Бессарабії та Північної Буковини заборонялося включати до складу бойових танкових екіпажів [Там само, с. 61]. А в 1942 р. на підставі розпорядження НКО № М/1/2969 молодший рядовий склад усіх національностей уродженців західних областей Білорусії, України, Бессарабії та Північної Буковини підлягав відсіву з армії за національною ознакою [7, с. 45].

Звернення та пропозиції партійних та військових діячів знайшли своє відображення в підписаній Й. Сталіним 25 січня постанові Державного комітету оборони (ДКО) "Про мобілізацію радянських громадян у звільнених від німецької окупації районах Західної України і Західної Білорусії", перший пункт якої передбачав проведення мобілізації в західноукраїнському регіоні на загальних підставах [9, арк. 28]. Утілення цього в життя розпочалося одразу ж та охопило звільнені на той час райони Рівненської області (особи від 19 до 46 років [11, арк. 4]). Політвідділ 13 армії звітував, що станом на 12 лютого при проведенні мобілізації в окремих районах області, а особливо в Дубровицькому та Володимирецькому, було зафіксовано "факти ухилю від мобілізації та збройного спротиву органам влади" [12, с. 141]. Незважаючи на це, на 1 березня польові військкомати 13 армії мобілізували 16 218 осіб [13, с. 107].

Починаючи з березня, ситуація із мобілізацією значно ускладнилась. Активізація збройного руху опору та проведення ним ряду антимобілізаційних заходів призвели до неяви військовозобов'язаних на призивні пункти. Так, Мізоцьким райвійськкоматом (РВК) 3 березня 1944 р. була оголошена мобілізація у трьох населених пунктах - Мізоч, Білашів та Дермань. Дізнавшись про це, повстанці в ніч на 3 березня надіслали в ці села свої загони, які оголосили, що мобілізація в Червону армію припиняється, та провели мобілізацію всього чоловічого населення у власні відділи. Як наслідок, на призивний пункт РВК не з'явилась жодна особа [14, арк. 88]. У Тучинському районі на 1 березня на призивний пункт було викликано 150 осіб. До 10 березня не

з'явився жоден [13, с. 108]. У Межиріцькому районі із 543 осіб, викликаних на призов, до 5 березня з'явилось лише 299 [14, арк. 152].

Усе вищенаведене змусило керівника Рівненського обкому висунути 5 березня пропозицію про тотальну мобілізацію всього чоловічого населення у віці від 17 до 50 років з його подальшою відправкою у тил для розсортування (частину в армію, а частину в робітничі або будівельні батальйони) [Там само, арк. 65-66]. Цю ініціативу підтримав М. Хрущов, інформуючи Й. Сталіна, та подав відповідний проект постанови ДКО [15, арк. 17, 20]. Зазначимо, що проведення мобілізації на території 11 районів Волинської області розпочалось 11 березня [16, арк. 57 зв] та, попри протидію повстанців, проходило краще [17, арк. 16-17], аніж у Рівненській.

Ведучи мову про тотальну мобілізацію, слід зазначити, що, незважаючи на те, що проект постанови ДКО так і не був затверджений [18], його положення були взяті до уваги. 10 березня військовою радою 1 Українського фронту була розіслана шифротелеграма за № 373, яка передбачала, починаючи з 15 березня, мобілізацію "стройових та нестройових" чоловіків у віці від 18 до 50 років без проведення відповідного медогляду. Фактично це була суцільна мобілізація, яка мала охопити всі звільнені наразі та в майбутньому райони Західної України [19, арк. 11].

Підтвердженням цьому є розпорядчо-звітна документація обласних військкоматів (ОВК). Так, Станіславський ОВК, видаючи 23 квітня директиву за № 1/002, зазначив: "...У зв'язку з необхідністю негайної очистки районів області від чоловічого населення наказую: 1. Призвати все чоловіче населення у віці з 1926 по 1894 рік народження включно, придатних до строю, нестройових і придатних до фізичної праці. Мобілізацію проводити без медичного огляду і від призову звільняти лише очевидних калік..." [20, арк. 3]. Чернівецький ОВК у своїй довідці від 17 грудня інформував: "...Мобілізація почалась у травні 1944 р., ніякого медогляду не проводилось, а призивались усі чоловіки до 50 років (з 1926 по 1894 рр. включно), окрім очевидних калік, тобто не призивались безногі, безрукі, сліпі та глухонімі. Тому даних про призов по придатності, тобто стройових, нестройових, придатних лише до фізпраці, немає..." [21, арк. 10]. А Волинський ОВК, звітуючи обкому про хід мобілізації 8 травня, відзначив: "...Усі призвані медогляду не проходили, тому розподілити їх по групах придатності неможливо..." [22, арк. 12].

Факт проведення тотальної мобілізації підтверджується й повстанськими документами. Так, на терені ВО "Турів" (Волинська область) весною 1944 р. "більшовики ... з місця переводили поголовну мобілізацію всіх мужчин від 17-ти до 55-ти років життя" [23, с. 1211]. На терені ВО "Заграва" (більша частина Рівненської області) було "проголошено мобілізацію всього мужського населення від 17 до 60 років" [Там само, с. 640; 13, с. 247]. А на терені ВО "Лисоня" (Тернопільська область) наприкінці березня 1944 р. "більшовики почали силою мобілізувати всіх мужчин від 18-51 літ в ЧА" [24, с. 279].

Проведення суцільної мобілізації розпочалось у другій половині березня й охопило Рівненську, Волинську (11 із 32 районів) та Тернопільську області (28 із 38 районів). Її перші дні, як і подальший хід, продемонстрували неявку населення на призивні пункти. Так, у Кременецькому районі Тернопільської області за 4-9 квітня із 5 сіл на призовні пункти не прийшло жодної людини, а у 12 селах явка складала від 10 до 50 % [25, арк. 117 зв-118]. У Шумському районі з 22 березня до 7 квітня неявка по мобілізації становила 4 300 осіб

[Там само, арк. 199]. А в Гусятинському районі в перші два дні призову з'явилося лише 40 % чоловіків [Там само, арк. 58]. Причиною цього документи називають діяльність збройного руху опору. У Рівненській області за перший місяць проведення призову добровільно з'явилося лише 2 690 із 69 110 осіб [26, арк. 42]. Однією з причин такого становища, на думку ОВК, була бездіяльність окремих військкоматів [27, арк. 6-7].

3 травня до процесу мобілізації були підключені Чернівецька, Станіславська (8 із 38 районів) та Львівська (3 із 32 районів) області. Як і в попередньому випадку, тут зафіксовано неявку населення на призивні пункти. Так, 3 травня в с. Городниця Городенківського району Станіславської області із 287 осіб, які підлягали мобілізації, з'явилося лише 18 [28, арк. 3]. На призовний пункт Обертинського РВК 5 травня із 900 осіб прийшли 40 [Там само, арк. 7], а перший день мобілізації у Снятинському районі продемонстрував неявку населення із шести сілрад [26, арк. 18]. Таке становище в цих та інших районах згідно з радянською документацією було обумовлено трьома факторами - відселенням населення з прифронтової смуги [28, арк. 98, 284 зв], діяльністю повстанців [Там само, арк. 106] та близькістю фронту [Там само, арк. 241, 339; 29, арк. 158].

Схожа ситуація спостерігалась і у Львівській області. Упродовж травня на призивні пункти добровільно з'явилося лише 35 % чоловіків [30, арк. 51]. ОВК таку ситуацію пояснив агітацією та погрозами сім'ям військовозобов'язаних з боку українського підпілля, проведеними до початку призову [31, арк. 12]. Саме тому, на його думку, чоловіки зменшували (збільшували) власний вік, симулювали хвороби, навмисно шкодили собі, переховувались у сусідніх населених пунктах, на дахах будинків і навіть поблизу замінованих полів [Там само, арк. 8 зв-10 зв; 32, арк. 109-110]. Натомість у Чернівецькій області проблем із мобілізацією не виникло, за винятком фактів утечі в ліс мобілізованих у трьох районах області. Причиною цього радянські документи називають залякування повстанців [21, арк. 1-4].

Розглядаючи подальший хід мобілізації, потрібно зазначити, що впродовж червня-липня призивна кампанія в західноукраїнському регіоні була завершена. За власним підрахунками автора, на 20 липня у Волинській області було мобілізовано - 65 545 осіб [16, арк. 57 зв], Тернопільській - 130 000 [33, арк. 246], Станіславській - 43 871 [34, арк. 150], Чернівецькій - 65 327 [21, арк. 10], Львівській - 5 409 [31, арк. 33 зв, 45 зв]. Щодо Рівненської області, то останні підсумкові дані розгляданого періоду маємо на 20 травня. Згідно з ними по області було мобілізовано 78 417 осіб [35, с. 67].

Факт успішного проведення призову підтверджують повстанські звіти. Так, в "Інформаційному звіті з більшовицької дійсності за час від 27.III. - 8.VIII.1944", що стосувався терену Коломийщини, двічі вказано, що "мобілізація більшовиком майже вповні вдалась" [36, арк. 48, 41]. У суспільно-політичному огляді з терену Буковини читаємо: "...На відтинку від Дністра до Карпат проведено мобілізацію від 18-52 рр. На відтинку між Дністром і Прутом пішло до армії 95 % чоловіків, а між Прутом і Карпатами - 45-55 %..." [37, с. 93]. Звіт з ВО "Лисоня" подає таку інформацію: "...Внаслідок задержання фронту над Стрипою, а тим самим пересиченням терену Червоною Армією, з якою ішли численні когорти НКВД та НКГБ, ... організаційне життя припинилось майже до мінімуму ... Переховатись було дуже важко, впало дуже багато організованих людей та магазинованого майна. Населення цим дуже деморалізувалось, тратило віру в нашу перемогу і в зв'язку з цим майже всі фізично здорові муштини пішли в ЧА. Організація не мала

сили цьому зарадити..." [24, с. 261]. А в "Інформативно-му огляді від задержання фронту до початку червня 1944 р" з Волинської області знаходимо такі дані: "...На мобілізацію люди в більшості йдуть. Всі підлягаючі мобілізації зголошуються до районного воєнкомату, де переводиться перегляд, але як правило з воєнкомату ніхто не вертається..." [23, с. 659]. Зазначимо, що успішне проведення призову та його завершення було досягнуто за рахунок проведення облав та виловлювання осіб, які уникали мобілізації. Так, за лютий-липень 1944 р. органами НКВС було затримано та спрямовано в райвійськомати 270 600 осіб [35, с. 76]. Військові комісари виправдовували такий характер проведення призову тим, що звичайні методи (повідстки та накази) не діяли. Саме тому потрібно було проводити посилену агітацію та застосовувати репресивні заходи [33, арк. 18].

Подальше проведення призову в західноукраїнському регіоні розпочалося в другій половині липня та охопило всі його області. Розпочинаючи призов, військові комісари отримали вказівки про продовження суцільної мобілізації. Так, Станіславський ОВК, видаючи 17 липня директиву за № 1/00348, зазначив: "...Призвати все чоловіче населення у віці з 1926 року по 1894 рік народження включно, придатних до строю, нестройових і придатних до фізичної праці. Мобілізацію проводити без медичного огляду та від призову звільняти лише очевидних калік і хворих..." [38, арк. 4]. Очільник політвідділу Тернопільського ОВК з цього приводу відзначив: "...До серпня 1944 р. ... на території області проводилась мобілізація всього чоловічого населення з 1926 по 1894 рр. народження..." [33, арк. 246].

Перші дні проведення призову засвідчили відсутність більшості населення в селах. Військова рада Львівського військового округу (ЛВО) пояснила це вивезенням населення німцями та переховуванням останнього в лісах. У зв'язку із цим була видана вказівка про припинення мобілізації на 10-12 днів. За цей час військові комісари разом із радянськими та партійними органами мали провести агітаційну роботу серед тих, хто поступово повертався, та підготуватись до проведення мобілізації [39, арк. 1; 31, арк. 45 зв]. 3 серпня ЛВО була видана директива № 2/00221, яка передбачала продовження призивної кампанії [31, арк. 63]. Згідно з нею, призову в армію підлягали особи від 18 до 35 років і лише придатні до строю служби. Усі мобілізовані мали проходити медогляд та ретельну перевірку [40, арк. 197]. Як бачимо, ця директива скасувала тотальну мобілізацію.

Ведучи мову про подальший хід призову, зазначимо, що серпнева призивна кампанія проходила в умовах активізації збройного руху опору та проведення ним ряду антимобілізаційних заходів. "Доповідаю, що план проведення мобілізації по Бурштинському району (Станіславська область - авт.) зривається. 10 серпня із 182 викликаних не з'явилося жодної людини. 11 серпня з'явилося 56 чоловік і то більшість каліки або ж ті, хто працює в організаціях, яких привели в комісію керівники цих організацій. Ніяка пояснювальна робота не дає результатів. В села їздив Райпартактив, особисто я, представник з 38 армії, працівник "Смершу", представник І гв. армії і нічого не виходить. Силу застосувати не можу, оскільки не маю такої в достатній кількості. 13-го серпня працівники РВК і бійці із армійської бригади виїхали в село Конюшки, проте повернулись ні з чим, оскільки все чоловіче населення пішло в ліс. За 12 і 13 серпня назбирали команду з 16 чоловік. У ніч з 13 на 14 силми РВК, Райпартактиву, НКВС та НКДБ і бійців бригади із 38 армії в кількості 20 чоловік зробили облаву в с. Дем'янів. Проте в селі не знайшли жодного чолові-

ка. Сьогодні, 14 серпня, набрана команда в к-сті 16 чоловік у супроводі 3-х бійців була направлена в м. Рогатин, проте по дорозі в с. Конюшки була обстріляна бандерівцями чисельністю до взводу і всю команду розігнали, трьох в/зобов'язаних поранили, одного вбили і не повернувся один боєць..." [39, арк. 17]. Як наслідок, мобілізація в більшості районів Станіславської області в установлені терміни (до 20.08.) була зірвана [41, арк. 2; 42, арк. 4; 43, арк. 3; 44, арк. 1; 34, арк. 358 зв., 361-362 зв., 365 зв., 389-390 зв.].

На території Львівської області ситуація була не кращою. У Поморянському районі "...за три дні призову із 248 чол., які сідлягли явці, з'явилося лише 38 чол. із села Новосілки 6/8-44 р. не з'явилося жодного чоловіка. Згідно заяви голови ... сільради - населення пішло в ліс. 7-го серпня в це село була надіслана озброєна команда для подвірного обходу, який не дав жодних результатів ... 7 серпня на призив мало з'явитися 47 чоловік (одна сільрада), з'явилося лише 20. Згідно заявки голови сільради чоловіче населення ... пішло в ліс. 8-го серпня підлягало явці 154 чол. ... з'явилося лише 24 чол. ... встановлено, що чоловіче населення ухиляється від мобілізації та йде в ліс у зв'язку з тим, що перед приходом Червоної Армії організації "УПА" та "УНРА" провели по всіх селах району зібрання, на яких попередили населення, що якщо хтось піде в Червону Армію, то всі родичі будуть знищені, тому необхідно усіма способами ухилятися від мобілізації..." [31, арк. 64 зв.].

Схожою була ситуація і в Тернопільській області. Так, у Підгаєцькому районі "...на 16.VIII. ц. р. особи призивного віку мали з'явитися у військкомат по мобілізації, всі були готові з'явитися і з'явилися би, натомість із оточуючих сіл жоден по мобілізації не пішов, тому що наразі бандерівці діють виключно на зрив мобілізації населення. 12.VIII.44 р. в Слов'ятинську сільраду зайшло 30 озброєних бандерівців і попередили про те, щоб не йшли на мобілізацію ... 13.VIII.44 р. в село Боків під час богослужіння до церкви зайшов невідомий хлопчик років 12-13 закликав присутніх послухати і заявив - наказано по мобілізації не з'являтися..." [45, арк. 1]. 15 серпня в с. Рудники цього ж району повстанцями було розіграно зібраних для відправки призовників і знищено списки на них [33, арк. 68]. А 25 серпня Підгаєцький райвійськкомат поплатився життям за свою роботу [Там само, арк. 73]. Схожі дії зафіксовані і в інших районах області [46, арк. 26, 29, 32; 33, арк. 73-75].

Не становила винятку і Дрогобицька область. Там протягом перших п'яти днів призову (13-18 серпня) у 8 районах в окремих селах фіксувались випадки, коли військовозобов'язані після оповіщення не з'являлись у військкомат [47, арк. 13]. Так, на 15 серпня із двох сіл Медиківського району на призивний пункт РВК мало з'явитись 220 осіб. Проте прийшло лише двоє. Причиною цього послужило те, що повстанці попередили чоловіків, що в разі явки в РВК їхні будинки будуть спалені [48, арк. 20].

Вирішити таку ситуацію військові комісари планували за рахунок застосування військової сили. Так, у політдонесенні очільника політвідділу Львівського ОВК від 11 серпня читаємо: "... Необхідно негайно спрямувати у такі райони, як: Великомоствський, Магерівський, Угнівський, Кам'яно-Струмилівський, Краківецький і Янівський для примусового вилучення військовозобов'язаних і активної боротьби з бандерівцями спеціальні озброєні загони не менше роти на район. В районах Перемишлянському, Поморянському, Пониковецькому виділили також не менше роти на район із фронтового запасного стрілецького полку. Одночасно з цим, проти значних груп бандерівців, які оперують в районах

обл., спрямувати збройні сили військ НКВС для знищення бандитів..." [31, арк. 66 зв. - 67]. Військові комісари Станіславської області в серпні інформували ОВК про те, що провести призов власними силами не вийде й потрібно залучати військові частини [34, арк. 358-359 зв., 361-362, 365-365 зв., 385, 387-387 зв., 389-390; 49, арк. 13-14, 238-238 зв.; 50, арк. 283-284 зв., 317-318]. Очільник політвідділу Дрогобицького ОВК, інформуючи 17 серпня політуправління округу про перші три дні призову, відзначив: "...Прошу поставити питання перед Військовою радою, про клопотання перед командуванням 4 Українського фронту про прийняття заходів боротьби з бандами, ... прочисування лісових масивів і надання військкоматам збройної допомоги в розмірі 25-30 чоловік на РВК. Для посилення боротьби з тими, хто ухиляється, та дезертирами, просити командування виділити в розпорядження облвійськкомату додатково ще один батальйон 64 навчального полку..." [48, арк. 17]. Козівський РВК, інформуючи 20 серпня Тернопільський ОВК про хід мобілізації, зазначив: "...У подальшому для виведення в/з із ... с/рад необхідна команда приблизно в 100 чоловік ..." [51, арк. 201]. Проте залучення військ не дало бажаних результатів. Станом на 27 серпня по Львівському військовому округу 58 330 осіб не з'явилися на призивні пункти [13, с. 316]. Згідно з власними підрахунками автора, ця цифра становить 52 362 особи (без Волинської області) [50, арк. 2-4; 12, с. 279-280; 31, арк. 100-100 зв.; 33, арк. 67зв.].

Продовжуючи проведення призову, військові комісари вирішили використати й інші засоби для його успішного проведення та завершення, окрім застосування військ. Так, Станіславський ОВК 6 вересня видав директиву № 1/0707, у якій запропонував збільшити кількість мобілізованих за рахунок перевірки правильності бронювання та медичних переоглядів придатних до нестройової служби, фізичної праці, не придатних та тих, хто отримав відтермінування через хворобу [38, арк. 49]. 12 вересня він видав чергову директиву, у якій поставив під сумнів дані РВК про відхід населення в ліси та діяльність повстанців, спрямовану на зрив мобілізації, і запропонував власне бачення ситуації із призовом. На думку обласного військового комісара, населення знаходиться не в лісах, а в селах, які були звільнені до липневого наступу Червоної армії і де мобілізація протягом травня-червня була завершена. А тому для успішного проведення мобілізації РВК необхідно було розпочати перевірку документів чоловічого населення згідно з наказом НКО № 064 від 24 січня 1942 р. Кожне село мало перевірятися не менш ніж раз на місяць, а міста - не менше, ніж два рази. Для цього РВК спільно з начальниками РВ НКВС та секретарями РК КП(б)У мали складати плани проведення облас та перевірок документів, які подавались в ОВК. Після проробленої роботи по кожному населеному пункту необхідно було скласти акт, у якому вказувалось місце проведення облави та перевірки, загальна кількість та поіменний список затриманих, а також місце їх подальшого спрямування [40, арк. 154-155]. Проте на місцях більшість РВК не виконували цих указівок [38, арк. 69]. Залучення військ, яке тривало й надалі, також не дало бажаних результатів. З 5 до 20 вересня органами НКВС були затримані лише 3 018 осіб, які уникали призову [35, с. 86].

Проведення вересневої призивної кампанії також супроводжувалось антимобілізаційною діяльністю українського підпілля. Так, очільник політвідділу Дрогобицького ОВК, звітуючи про хід мобілізації за вересень, серед причин, які впливають на її перебіг, відзначив "наявність у районах області бандерівських банд"

[48, арк. 59 зв.]. Очільник політвідділу Львівського ОВК 3 жовтня у своєму політдонесенні зазначив, що "проведення мобілізації в районах області у вересні місяці проходило в умовах спротиву нім. українських націоналістичних елементів і банд..." та подав конкретні випадки протидії [31, арк. 139-143]. Очільник політвідділу Тернопільського ОВК, подаючи інформацію про виконання нарядів округу у вересні, повідомив, що "невиконання нарядів округу по мобілізації населення пояснюється тим, що в районах області оперують банди бандерівців, які женуть у ліси населення призовного віку, а також погрожують населенню підпалом їх садіб у випадку їх явки у Військокомат..." [33, арк. 123-123 зв.]. А Станіславський обласний військовий комісар 13 вересня видав директиву № 1/00772, яка передбачала ряд заходів, спрямованих на унеможливлення нападу повстанців на колони мобілізованих (рух по великих дорогах, детальний інструктаж супроводу команд щодо дій у разі нападу, розбиття колони мобілізованих на невеликі групи, які мали йти на відстані 50-100 метрів, організація спостереження для колони, здійснення зупинок та ночівель лише в місцях, придатних до оборони) [38, арк. 55]. Усе вищенаведене привело до того, що станом на кінець вересня мобілізація в західноукраїнському регіоні не була завершена [33, арк. 123; 31, арк. 138; 48, арк. 59 зв.; 52, арк. 97-100].

25 жовтня ДКО була оголошена мобілізація осіб від 35 до 45 років [53, арк. 117]. Її проведення на території Західної України наштотувало суттєві перешкоди, першою з яких була діяльність повстанців. Очільник політвідділу Тернопільського ОВК у своєму політдонесенні про хід призову зазначив, що "мобілізація проходить незадовільно, станом на 23.11.44 план мобілізації виконано на 50 %. Населення під впливом бандерівських банд на виклики по повістках у військкомати не з'являється..." [33, арк. 204]. Станіславський ОВК, інформуючи 10 листопада штаб округу про хід мобілізації, відзначив, що її проведення ускладнене діяльністю повстанців. Для підтвердження цього він навів цифрові дані: із 7091 особи, яка підлягала явці, з'явилося лише 1037 осіб [54, арк. 348-349]. Очільник політвідділу Львівського ОВК, підбиваючи підсумки мобілізації, усих осіб, які її уникли, поділив на три категорії: перша - уникає мобілізації, боячись репресій з боку повстанців, друга - безпосередні учасники "націоналістичних організацій" та "бандитських загонів", третя - особи, які взагалі не бажають служити в жодній армії [31, арк. 193-194]. А очільник політвідділу Дрогобицького ОВК серед причин неяви чоловіків на призивні пункти називає "бандерівську агітацію" [48, арк. 88].

Окрім цього, проведення призову осіб старшого віку було ускладнене незаконним бронюванням [31, арк. 194; 48, арк. 101; 33, арк. 206] та мобілізацією населення на лісозаготівлі [48, арк. 106 зв.; 55, арк. 159] (почалась 1 жовтня [56, арк. 200]). Обидва питання військкомати намагались вирішити. Так, очільник політвідділу Дрогобицького ОВК поінформував про факти незаконного бронювання місцевий обком [48, арк. 101]. Той провів засідання бюро та виніс відповідне рішення, у якому висунув пропозицію про негайне спрямування в армію всіх незаконно заброньованих [48, арк. 105 зв.]. Проте далі справа не пішла.

Станіславський ОВК з метою вирішення питання із лісозаготівлею 5 листопада видав директиву, у якій наказав місцевим військкоматам осіб, придатних до строїв служби, мобілізувати на лісозаготівлі після початку призову, призвати в армію на загальних підставах [38, арк. 79]. Військові комісари натомість продовжували надавати їм відтермінування. Станом на 30 грудня

1944 р. із 5 584 мобілізованих 2 299 придатних до строїв служби отримали відтермінування [55, арк. 130]. У підсумку мобілізація осіб старшого віку на середину грудня 1944 р. ще не була завершена [31, арк. 193; 48, арк. 110; 57, арк. 227; 58, арк. 19]. І це при тому, що її проведення супроводжувалося залученням військ [54, арк. 348-349; 31, арк. 199; 48, арк. 106; 33, арк. 205].

25 жовтня ДКО була оголошена мобілізація осіб 17-річного віку [53, арк. 106-107]. У зв'язку з протидією повстанців мобілізації загалом та 17-річній молоді зокрема на території деяких областей пройшов її частковий достроковий призов. Волинський ОВК з цього приводу відзначив: "...достроковий призов в жовтні був викликаний тим, що в ряді районів українсько-німецькі націоналістичні банди почали забирати призовників у ліси. По 7 районах протягом серпня і вересня 1944 року забрано 210 допризовників і 7 призовників вбито..." [16, арк. 60]. Станіславський ОВК, виконуючи наряди на відправку молоді в тил, у жовтні спрямував 1755 осіб у 19 запасну стрілецьку дивізію Приволзького військового округу, а в листопаді 468 осіб у 46 запасну стрілецьку дивізію Уральського військового округу [59, арк. 5]. Тернопільський ОВК у листопаді відправив у тил 1300 осіб 1927 року народження [33, арк. 229].

Мобілізація 17-річних у західноукраїнському регіоні мала розпочатись 1 грудня та тривати 2 тижні. Для її успішного проведення ЛВО були дані вказівки про збір молоді до 25 листопада на повторні 10-денні збори для всезагального військового навчання [60, арк. 55; 21, арк. 34]. У Чернівецькій [21, арк. 34-36], Волинській [16, арк. 60] та Львівській [31, арк. 202] областях за рахунок таких дій суттєвих проблем із призовом не виникло. Натомість у решті областей це не дало потрібного результату. На початок січня 1945 р. у Станіславській області з 5 623 осіб з'явилося 2 937 [59, арк. 2], у Рівненській ця цифра (лише по 18 районах) становила 2 585 та 981 особу відповідно [26, арк. 128]. А Тернопільський ОВК грудневий наряд на осіб 1927 року народження не спромігся виконати навіть упродовж усієї зими 1944/45 рр. Станом на 8 березня 1945 р. із 2500 осіб у тил було відправлено лише 1439 [58, арк. 19, 31]. Таке становище значною мірою обумовлювалась анти-мобілізаційними заходами українського руху опору [61, арк. 201-324; 62, арк. 50, 270 зв., 297; 40, арк. 364].

Говорячи про мобілізаційну кампанію 1944 р., необхідно зазначити, що документація радянських військових та партійних органів лише констатує факт залучення військ до процесу мобілізації та проведення ними облав. Більш широку картину цього процесу подають повстанські звіти. В організаційному звіті з терену Золочівщини за липень-серпень 1944 р. читаємо: "...Мобілізацію проведено вже у всіх селах, зараз в терені йде акція облав і вилучення чоловіків... Облава ведеться цим методом: нічю непомітно кіннота окружує село, з сходом сонця в оточену місцевість входять бійці і докладно перешукують всі будинки, а де-не-де роблять докладні ревізії, розкопуючи землю, перекидаючи солому, питають скільки душ в хаті і що кожний робить, схватись нелегко, хиба в добрих криївках..." [63, с. 90].

Поруч із цим звіти подають інформацію й про інші методи проведення призову. Так, у вістках з терену Радехівщини за серпень 1944 р. читаємо: "...Дня 26.8.44 р. відділи НКВД переводили облави по селах в цілому терені і погрожували, що наколи мужчини від 18-55 літ життя не зголосяться в дніях 27-30-го цього місяця, то відділи НКВД будуть палити майно і стріляти все українське громадянство..." [64, с. 71-72]. Вісті з терену Ходорівщини подають такі дані: "...27.IX.44 р.

ходорівське НКВД з польською міліцією спалили в Піддністр'янах два господарства, а саме: Федиша Анну та Гунців Василя, при тому згоріла також стодола Олійника Івана. Їх спалили за те, що їх сини не зголосилися до ЧА..." [64, с. 239]. А вістки з терену Станіславщини повідомляють, що "...20.12.1944. з Отинії вивезено дві родини: Семенюк Анелю та Малярчук Павлину за те, що їхні сини не зголосились до ЧА. Їх вивезено в лягри до Станіславова, а майно сконфісковано..." [65, с. 47].

Проведення мобілізації в західноукраїнському регіоні тривало й упродовж 1945 р. Починаючи з січня [66, арк. 312; 67, арк. 82, 149, 166], військові комісари почали виконувати т. зв. перспективні плани пошуку людських ресурсів, які передбачали планову й систематичну роботу в питанні мобілізації. Це означало мобілізацію кожним РВК упродовж місяця певної кількості осіб. Основними джерелами для виконання цього завдання мали стати військовослужбовці, виписані з лікарень та відпущені по домівках через хворобу, особи, направлені з фільтраційних пунктів НКВС, затримані під час перевірки документів згідно з наказом НКО № 064 та незаконно заброньовані. Також РВК мали провести медичний переогляд придатних до нестройової служби, непридатних і тих, хто отримав відтермінування через хворобу. Визнані при цьому придатними до стройової служби мали бути використані для виконання перспективного плану. Особливу увагу РВК мали звернути на тих, хто ухилився від мобілізації [68, арк. 248-249]. За браком документів ми не можемо реконструювати виконання планів у межах усієї Західної України [58, арк. 69; 69, арк. 19 зв.; 70, арк. 23-24, 46-46 зв., 108; 71, арк. 13; 72, арк. 64 зв.; 73, арк. 24-25]. Поруч із цим військові комісари й надалі проводили незакінчену в 1944 р. мобілізацію. Так, Тернопільським ОВК за лютий було мобілізовано 620 осіб від 17 до 45 років [58, арк. 31]. Дрогобицький ОВК у січні-лютому продовжував мобілізацію осіб старшого віку [69, арк. 1, 2, 9, 14]. А перед Станіславським ОВК стояло завдання мобілізувати 16 464 особи, які уникли призову [74, арк. 102-103].

Для реалізації цих завдань військові комісари використовували ті самі методи, що й раніше. У вістях з терену Львівщини за квітень 1945 р. читаємо: "...9.III.45 р. до с. Демня приїхало около 50 більшовиків та запалили господарство за це, що господар не пішов до ЧА. ... 10.III.45 р. під час облави на с. Горбачі більшовики зробили мітінг, на якому загрозили всім тим, що не пішли до ЧА, що вимінують їх господарства, коли не зголосяться до (ЧА) [протягом] 2 годин. По двох годинах більшовики справді вимінували кілька господарств і дві хати закидали гранатами..." [64, с. 171-172].

Висвітлюючи мобілізаційну кампанію в західноукраїнському регіоні впродовж 1944-1945 рр., декілька слів потрібно сказати і про військову підготовку мобілізованих. 11 вересня 1944 р. командувачем 1 Українського фронту була видана вказівка про обов'язкову військову підготовку поповнення, призваного із Західної України - не менше 8 днів у запасному полку та не менше 10 днів у стрілецьких дивізіях і полках [75, арк. 12]. Практичне виконання цих вказівок яскраво ілюструє такий приклад. 12 вересня в 2 [стрілецький] [аталейон] 96 [стрілецької] [полку] 140 [стрілецької] [дивізії] 38 армії, прибуло 32 бійці нового поповнення зі Львівської та Волинської областей. У запасному полку вони знаходились лише три дні, а в батальйоні добу. До цих людей додали ще 8 осіб та 14 вересня кинули в бій. Під час бою 14 осіб здалися в полон [75, арк. 12].

Друкований орган військового штабу ВО "Буг", часопис "Стрілецькі вісті" у № 27 від 25 жовтня 1944 р. містить "Оповідання бувших червоноармійців", у яких

подано такий опис військової підготовки мобілізованих: "...Вправи зводилися до того, що ми вчилися машерувати і салютувати старшинам. Переводили з нами і політичні заняття, на яких наші хлопці звичайно засипляли. ... Повезли нас на Захід ... Так ми заїхали до Перемішля. Там повели нас в Сян купатись, а відтіля далі на південь у сторону Карпат. Там у одному селі ... почали сортувати. Дали нам дерев'яні тички і ми через два дні вчилися наступати одні на одних та голосно верещати "ура" ... По двох днях вправ нас мундурували. Заприсягли та й відіслали на фронт. Щойно на фронті дали нам кріси. Показали, як заряджується зброя і як стріляється. ... Кому забракло кріса, того потішали: "Нічого, вазьмош себе от убітаво байца..." [64, с. 539-540].

Короткотерміновий та формальний вишкіл привів до втечі мобілізованих з фронту та переходу на бік ворога. Так, у 47 армії 1 Білоруського фронту з 1 травня до 15 червня дезертирувало 28 осіб із поповнення, що прибуло з України, у тому числі 15 здійснили групову втечу, захопивши із собою ручні кулемети, автомати та боєприпаси [13, с. 317]. А в зоні армії 1 Українського фронту з 4 до 25 вересня на бік ворога перейшло 172 особи із призваних із Західної України [75, арк. 10].

Розглядаючи радянські військові мобілізації на території Західної України, зазначимо, що, окрім українців, призову підлягали поляки та чехи, яких після мобілізації спрямовували на комплектування національних частин - польського корпусу З. Берлінга та 1-ї окремої чехословацької бригади Л. Свободи (згодом 1-го чехословацького армійського корпусу) [76, с. 134-142; 77, с. 123; 9, арк. 28]. Радянська документація засвічує відсутність серйозних проблем у цьому питанні. Так, секретар Волинського обкому в доповідній записці від 20 березня 1944 р. відзначив, що серед чехів є "велике бажання йти в національні війська" [17, арк. 17; 14, арк. 131]. А очільник політвідділу Дрогобицького ОВК у своєму політдонесенні від 4 вересня наводив декілька випадків добровільного вступу поляків та відзначав, що на організацію їх призову витрачалось менше часу, аніж на українців [48, арк. 30-30 зв.]. Окрім чоловіків, в армію призивали і жінок-полячок. Призов проводився добровільно та передбачав мобілізацію жінок у віці 20-25 років за такими спеціальностями: медсестри, зв'язківки, друкарки, кухарки, кравчині та ін. [60, арк. 1].

Під радянську мобілізацію в 1944-1945 рр. потрапило і єврейське населення України. Його призов проводився на загальних підставах та охопив увесь західноукраїнський регіон. Найбільш інтенсивно мобілізація проходила на теренах Буковини, де за роки війни вціліла доволі значна, у порівнянні з іншими регіонами, кількість євреїв [78, с. 238]. Перший місяць призову, як і його подальший хід, засвідчив певні труднощі у цьому питанні, обумовлені уникненням мобілізації з боку євреїв. Так, у довідці завідувача військового відділу Чернівецького обкому про хід мобілізації станом на 17 травня 1944 р. зазначалось, що євреї м. Чернівці, отримавши повістки про призов, влаштовуються працювати на залізницю, фабрики та заводи, тобто там, де дають відтермінування [21, арк. 1].

Частина населення для уникнення призову намагалась виїхати в Румунію. Про це 23 травня Й. Сталіна інформував М. Хрущов: "...Секретар Чернівецького обкому тов. Зеленюк повідомив мені, що як тільки у Чернівцях і Чернівецькій області була оголошена мобілізація, зараз же почалась втеча людей. Проїжджаючи по шосейній дорозі із Чернівців в Ботошані, я спостерігав це сам. Населення Чернівецької області почало виїжджати у Румунію - в м. Ботошані, Серет та ін. Головним чином виїжджає єврейське населення, яке відповідно

не бажає служити у Червоній Армії. Воно хоче сховатись у румунських містах, де нами мобілізація не проводиться..." [8, арк. 21].

Чимало місцевого єврейства просто переховувалося під час проведення радянських мобілізацій. За даними радянських органів, у липні 1944 р. тільки в Чернівцях переховувалося від призову 1853 євреї, з яких, урешті-решт, 528 були затримані, а іншим усе ж удалося перейти до Румунії. Досить поширеним серед місцевого населення, зокрема євреїв, стала в цей час зміна прізвищ на румунські, адже румунів (як громадян країни-сателіта нацистської Німеччини) до Червоної армії не призивали. Нерідкими були спроби підкупу посадових осіб з метою уникнення призову, процвітала й підробка документів, що звільняли від військової чи трудової повинності. Так, у червні 1944 р. було заарештовано мешканця Чернівців М. Адлера (1922 р. народження), який показав, що в Чернівцях діяла група євреїв, яка виготовляла фальшиві документи й продавала їх єврейському населенню (такий документ коштував до 450 крб.) [78, с. 242]. Та незважаючи на ці перешкоди, мобілізація євреїв на теренах Буковини тривала впродовж усього 1944 р.

Завершення радянсько-німецької війни в травні 1945 р. зупинило мобілізаційну кампанію в західноукраїнському регіоні [70, арк. 108; 58, арк. 81]. Надалі військові комісари мали впорядкувати облік та подати підсумкові дані про проведену мобілізацію [79, арк. 230-231]. Найявні дані по Станіславській [80, арк. 328-331зв] та Волинській областях [16, арк. 57] унеможливають підбиття підсумку в межах усього регіону.

Висновки

Таким чином, радянські військові мобілізації 1944-1945 рр. на території Західної України з самого початку свого проведення засвідчили всю складність цього питання. Проведення призову було дозволене лише після звернення вищих партійних та військових діячів до Й. Сталіна та підписання останнім відповідної постанови ДКО 25 січня 1944 р., за якою мобілізація мала проходити на загальних підставах.

Проведення призову в західноукраїнському регіоні впродовж першого місяця не викликало значних труднощів. Надалі ж ситуація ускладнилась. Антимобілізаційна діяльність українського підпілля на початку березня привела до оголошення тотальної мобілізації (18-50 років, без медогляду) із середини місяця, що підтверджується як радянськими, так і повстанськими документами. Попри те, що її проведення супроводжувалось невякою населення на призивні пункти по всьому регіону та антимобілізаційними заходами збройного руху опору, на кінець липня вона за рахунок облав та прорисувань була в основному завершена.

Початкові плани щодо подальшого проведення тотальної мобілізації, починаючи з другої половини липня та на початку серпня, зазнали коректив. Львівським військовим округом була видана вказівка про її скасування та проведення призову осіб від 18 до 35 років. Утілення цих планів у життя наштотувалося на відчутну протидію з боку українського визвольного руху. Як наслідок, станом на кінець вересня мобілізація в західноукраїнському регіоні була далекою від завершення. Вирішення цієї проблеми силовими чи іншими методами не дало позитивного результату. Ситуація з мобілізацією осіб старшого віку та 17-річної молоді була не кращою. Військові комісари так і не змогли остаточно вирішити проблеми, що виникли в ході їх проведення. Відповідно на кінець 1944 р. мобілізація тривала. А тому в 1945 р. деякі військомати проводили незакінче-

ну раніше мобілізацію та виконували перспективні плани пошуку людських ресурсів.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що західноукраїнські призовники перед відправкою на фронт мали проходити обов'язковий військовий вишкіл. На практиці ж цього часто не було. Відповідно фіксуються випадки дезертирства та переходу на бік ворога. Зазначимо також і те, що, окрім українців, під мобілізацію потрапили поляки, чехи та євреї. І якщо в перших двох випадках проблем не було, то серед єврейського населення фіксуються часті факти уникнення призову.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль М. В. Україна: 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М. В. Коваль. - К. : Вища шк., 1995. - 194 с.
2. Муковський І. З історії мобілізації людських резервів України до Червоної армії у 1941-1945 рр. / І. Муковський, О. Лисенко // Розбудова держави. - 1995. - № 4. - С. 40-45.
3. Рибченко Л. В. Радянські військові мобілізації 1943 року на території Лівобережної України : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Л. В. Рибченко ; Кафедра новітньої історії України Київського національного університету ім. Т. Шевченка. - К., 2010. - 201 с.
4. Рибченко Л. В. Радянські військові мобілізації на території України у 1941-1945 рр. / Л. В. Рибченко // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / [ред. кол.: В. А. Смолій (голова колегії) та ін.]. - К. : Наук. думка, НАН України, 2011. - Кн. 1. - С. 303-318.
5. Гриневич В. А. Підводна частина айсберга: роль Червоної армії у боротьбі з українським повстанським рухом (1944-1945) / В. А. Гриневич // Україна модерна. - Ч. 10. - К. : Львів, 2006. - С. 107-139.
6. Гриневич В. А. Радянські військові мобілізації в Україні / В. А. Гриневич // Історія українського війська (1917-1995) / [упоряд. Я. Дашкевич]. - Львів : Світ, 1996. - С. 370-395.
7. Україна. Хроніка визволення: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України, Меморіальний комплекс "Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років" ; [редкол.: Л. В. Легасова (кер. проекту) та ін.]. - К. : Аеростат, 2014. - 324 с.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 3, ч. 1, спр. 937, 63 арк.
9. Російський державний архів соціально-політичної історії (РДАСП), ф. 644, оп. 2, спр. 272, 167 арк. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://sovdoc.rusarchives.ru.ru2.gsr.awhoer.net/?null#showunit&id=380450;tab=img>.
10. Русский архив: Великая Отечественная: в 30 т [Електронний ресурс] / [общ. ред. В. А. Золотарев]. - М. : Терра, 1996. - Т. 17 - 672 с. - Режим доступу : http://knigiknig.com/voennye_jurnaly/175635-russkij-arxiv-velikaya-otechestvennaya-12-tomov.html.
11. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 1002, 140 арк.
12. Літопис Української повстанської армії. Нова серія. - Т. 4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943-1959) / [упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко]. - К. ; Торонто : Літопис УПА, 2002. - Кн. 1: 1943-1945. - 596 с.
13. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. / [под ред. А. Н. Артизова]. - М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. - Т. 2 : 1944-1945. - 1167 с.
14. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 930, 209 арк.
15. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 703, 61 арк.
16. Державний архів Волинської області (ДАВО), ф. П-1, оп. 3, спр. 783, 78 арк.
17. ДАВО, ф. П-1, оп. 2, спр. 8, 98 арк.
18. РДАСП, ф. 644, оп. 2. [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://gitpwpd.ljstvtsbdijwft.cjsw.ru2.gsr.awhoer.net/#tematicchilds&rootId=366101>.
19. Державний архів Тернопільської області (ДАТО), ф. П-1, оп. 1, спр. 110, 92 арк.

20. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО), ф. Р-838, оп. 1, спр. 2, 72 арк.
21. Державний архів Чернівецької області, ф. П-1, оп. 8, спр. Інформації Центральному Комітету КП(б)У, довідки, доповідні записки та цифрові зведення відділу обкому і райкомів КП(б)У прохід мобілізації і призову в Червону Армію, 37 арк.¹
22. ДАВО, ф. П-1, оп. 2, спр. 17, 82 арк.
23. Літопис Української повстанської армії. Нова серія. - Т. 8 : Волинь, Полісся, Поділля : УПА та запілля 1944-1946. Документи і матеріали / [упоряд. О. Вовк, С. Кокін]. - К. ; Торонто : Літопис УПА, 2006. - 1445 с.
24. Літопис Української повстанської армії. Нова серія. - Т. 20 : Воєнна округа УПА "Лисона". 1943-1952. Документи і матеріали / [упоряд. С. Волянчук]. - К. ; Торонто : Літопис УПА, 2012. - 840 с.
25. ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 123, 202 арк.
26. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 954, 131 арк.
27. Державний архів Рівненської області (ДАРО), ф. Р-2333, оп. 1, спр. 1, 215 арк.
28. ДАІФО, ф. Р-753, оп. 1, спр. 2, т. 1, 611 арк.
29. ДАІФО, ф. Р-767, оп. 1, спр. 1, 159 арк.
30. Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. П-3, оп. 1, спр. 93, 91 арк.
31. ДАЛО, ф. П-3816, оп. 1, спр. 30, 206 арк.
32. ДАЛО, ф. П-3, оп. 1, спр. 69, 121 арк.
33. ДАТО, ф. П-5013, оп. 3, спр. 2, 301 арк.
34. ДАІФО, ф. Р-753, оп. 1, спр. 3, т. 2, 584 арк.
35. "Особые папки" Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні в 1944-1948 рр. / [упоряд. Ярослав Дашкевич ; Василь Кук]. - Львів : Піраміда, 2010. - 594 с.
36. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 926, 209 арк.
37. Літопис Української повстанської армії. Нова серія. - Т. 19 : Підпілля ОУН на Буковині. Документи і матеріали. 1943-1951 / [упоряд. Дмитро Проданик]. - К. ; Торонто : Літопис УПА, 2012. - 840 с.
38. ДАІФО, ф. Р-768, оп. 1, спр. 2, 106 арк.
39. ДАІФО, ф. Р-760, оп. 1, спр. 2, 161 арк.
40. ДАІФО, ф. Р-824, оп. 1, спр. 1, 370 арк.
41. ДАІФО, ф. Р-762, оп. 1, спр. 2, 119 арк.
42. ДАІФО, ф. Р-772, оп. 1, спр. 1, 26 арк.
43. ДАІФО, ф. Р-774, оп. 1, спр. 3, 12 арк.
44. ДАІФО, ф. Р-824, оп. 1, спр. 2, 26 арк.
45. ДАТО, ф. П-35, оп. 1, спр. 8, 72 арк.
46. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 919, 112 арк.
47. ДАЛО, ф. П-5001, оп. 6, спр. 282, 86 арк.
48. ДАЛО, ф. П-8665, оп. 1, спр. 8, 122 арк.
49. ДАІФО, ф. Р-753, оп. 1, спр. 4, Т. 3, 532 арк.
50. ДАІФО, ф. Р-753, оп. 1, спр. 5, Т. 4, 550 арк.
51. ДАТО, ф. П-5013, оп. 3, спр. 3, 221 арк.
52. ДАІФО, ф. Р-753, оп. 1, спр. 9, т. 8, 575 арк.
53. РДАСПІ, ф. 644, оп. 1, спр. 324, 182 арк. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://sovdoc.rusarchives.ru.ru2.gsr.awhoer.net/?null#tematicchilds&rootId=366674>.
54. ДАІФО, ф. Р-753, оп. 1, спр. 10, т. 9, 431 арк.
55. ДАІФО, ф. Р-753, оп. 1, спр. 14, т. 13, 196 арк.
56. РДАСПІ, ф. 644, оп. 1, спр. 308, 215 арк. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://sovdoc.rusarchives.ru.ru2.gsr.awhoer.net/?null#showunit&id=377207;tab=img>.
57. ДАІФО, ф. Р-778, оп. 1, спр. 2, 242 арк.
58. ДАТО, ф. П-5013, оп. 3, спр. 7, 148 арк.
59. ДАІФО, ф. Р-753, оп. 1, спр. 47, 327 арк.
60. ДАІФО, ф. Р-773, оп. 1, спр. 1, 97 арк.
61. ДАТО, ф. П-5013, оп. 3, спр. 4, 336 арк.
62. ДАІФО, ф. Р-753, оп. 1, спр. 17, 333 арк.
63. Літопис Української повстанської армії. Нова серія. - Т. 24 : Золочівська округа ОУН. Організаційні документи. 1941-1952 / [упоряд. Михайло Романчук]. - К. ; Торонто : Літопис УПА, 2014. - 1397 с.
64. Літопис Української повстанської армії. Нова серія. - Т. 13 : Воєнна округа "Буг". Документи і матеріали. 1943-1952 / [упоряд. В. Мороз ; О. Вовк]. - К. ; Торонто : Літопис УПА, 2009. - Кн. 2. - 1229 с.
65. Літопис Української повстанської армії. Нова серія. - Т. 22 : Станіславівська округа ОУН : документи і матеріали 1945-1951 / [упоряд. Дмитро Проданик, Степан Лесів]. - К. ; Торонто : Літопис УПА, 2013. - 1376 с.
66. ДАЛО, ф. П-5001, оп. 6, спр. 283, 7 арк.
67. ДАЛО, ф. П-5001, оп. 6, спр. 289, 226 арк.
68. ДАІФО, ф. Р-837, оп. 1, спр. 6, 400 арк.
69. ДАЛО, ф. П-8665, оп. 1, спр. 9, 149 арк.
70. ДАЛО, ф. П-3816, оп. 1, спр. 90, 282 арк.
71. ДАІФО, ф. Р-781, оп. 1, спр. 2, 27 арк.
72. ДАІФО, ф. Р-768, оп. 1, спр. 8, 271 арк.
73. ДАІФО, ф. Р-787, оп. 1, спр. 2, 40 арк.
74. ДАІФО, ф. Р-753, оп. 1, спр. 31, т. 2, 208 арк.
75. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 929, 140 арк.
76. Скопненко Б. О. Формування чехословацьких військових частин на території СРСР в роки Другої світової війни та їх участь у фронтових операціях Червоної армії (1941-1945 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Б. О. Скопненко ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. - К., 2014. - 219 с.
77. Енциклопедія історії України : в 10-ти томах / [редкол.: В. А. Смолій та ін.]. - К. : Наук. думка, 2003. - Т. 1 : А-В. - 688 с.
78. Політична історія України. XX ст. : У 6 т. / [редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін.]. - К. : Генеза, 2002-2003. - Т. 4 : Україна у Другій світовій війні (1939-1945). - К., 2003. - 584 с.
79. ДАІФО, ф. Р-753, оп. 1, спр. 39, т. 10, 356 арк.
80. ДАІФО, ф. Р-753, оп. 1, спр. 36, т. 7, 336 арк.

¹ У зв'язку з відсутністю номеру справи подано її назву.

Куриляк Александр,

аспірант, ГВУЗ "Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника", г. Івано-Франківск

СОВЕТСКИЕ ВОЕННЫЕ МОБИЛИЗАЦИИ 1944-1945 гг. НА ТЕРРИТОРИИ ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ

В статье рассмотрена и проанализирована мобилизационная кампания на территории Западной Украины в 1944-1945 гг. Установлено, что проведение призыва началось только после издания соответствующего постановления Государственного комитета обороны. Рассмотрение хода мобилизации показало, что на протяжении февраля-июля 1944 г., несмотря на противодействие вооруженного движения сопротивления, при помощи силы удалось в основном завершить призыв. Но использование этих и других мероприятий во время дальнейшей мобилизации из-за активной антимобилизационной деятельности вооруженного движения сопротивления не привело к желаемому исходу. В итоге за август-сентябрь не был завершён призыв лиц от 18 до 35 лет, а за ноябрь-декабрь сорвана мобилизация лиц от 35 до 45 лет и 17-летней молодежи. Соответственно в 1945 г. мобилизация в западноукраинском регионе еще продолжалась.

Ключевые слова: мобилизация; районный военный комиссариат; областной военный комиссариат.

Kuryliak Oleksandr,

PhD student, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk

SOVIET MILITARY MOBILIZATION IN THE YEAR 1944-1945 ON THE TERRITORY OF WESTERN UKRAINE

The article shows and analyzes mobilization campaign on the territory of Western Ukraine in years 1944 and 1945. It was found that recruitment started only after an appropriate resolution of Committee of State Security was issued. The investigation of mobilization process showed that there were no significant problems with mobilization during the February of 1944. On the other hand, March started with anti-mobilization activities of the armed resistance movement, which resulted in making the decision of total mobilization (of age 18-50, without medical examination). Its practical implementation was opposed by rebels and absence of visiting of recruiting offices. But with the help of force measures recruitment was finished by the end of July.

Total mobilization was canceled at the beginning of August, and there were age limits of 18-35 established. The analysis of mobilization campaign in the period from August to September showed that there was an active opposition by Ukrainian resistance movement and that it wasn't finished by the end of September. The mobilization of people in age from 35 to 45 years and 17-years old youth, which was organized during November-December, had the same results. So in the year 1945, the mobilization in Western Ukraine was still in progress. It's worth mentioning that same as in August-December of 1944 in January-May 1945 mobilization was successful thanks to forcing measures.

The vital point of mobilization was a military training of recruits. Existing data sources state that recruits from Western Ukraine had to have necessary training before being sent to the front lines. But in reality, this instruction was often not followed. It resulted in desertion and switching to enemy's side. Let's note that Polish, Czech, and Jews were mobilized as well as Ukrainians. The first two of them has no significant issues with this process, but Jews were often trying to avoid being recruited.

Key words: mobilization; Regional Military Commissariat; District Military Commissariat.

REFERENCES

1. Koval, M.V. (1995), Ukraine in years 1939-1945. Little known and unknown pages of history, Vyshcha shkola, Kyiv, 194 p. (ukr).
2. Mukovskyi, I. & Lysenko, O. (1995), From the stories of Ukrainian human resources mobilization to the Red army in years 1941-1945, *Rozbudova derzhavy*, 4, pp. 40-45 (ukr).
3. Rybchenko, L.V. (2010), *Soviet military mobilization in the year 1943 on the territory of Left-bank Ukraine*, Thesis of candidate of historical sciences in specialty 07.00.01 "History of Ukraine", Kyiv, 201 p. (ukr).
4. Rybchenko, L.V. (2011), Soviet military mobilizations on the territory of Ukraine in years 1941-1945, in Smolii V.A. [Ed.], *Ukraine in World War II: a view from perspective of XXI century. Historic essays*, NVP Vydavnytstvo Naukova dumka, Kyiv, book 1, pp. 303-318 (ukr).
5. Hrynevych, V.A. (2006), Iceberg's underside: the role of Red army in the conflict with Ukrainian insurrectionary movement in years 1944-1945, *Ukraina moderna*, 10, pp. 107-139 (ukr).
6. Hrynevych, V.A. (1996), Soviet military mobilizations in Ukraine, in Dashkevych Ya. [Ed.], *The history of Ukrainian army in years 1917-1995*, Svit, Lviv, pp. 370-395 (ukr).
7. Lehasova, L.V. [Ed.] (2014), Ukraine. The chronicle of liberation: investigation, documents, evidences, Aerostat, Kyiv, 324 p. (ukr).
8. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava, 937, 63 p. (rus).
9. *The Russian Government Record Office of Socio-Political History*, fond 644, opys 2, sprava 272, 167 p., available at: <http://sovdoc.rusarchives.ru.ru2.gsr.awhoer.net/?null#showunit&id=380450;tab=img> (rus).
10. Zolotarev, V.A. [Ed.] (1996), The Russian archives: the Great Patriotic War, Terra, Moscow, Vol. 17, 672 p., available at: http://knigiknig.com/voennye_jurnaly/175635-russkij-arxiv-velikaya-otechestvennaya-12-tomov.html. (rus).
11. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava, 1002, 140 p. (rus).
12. Kentii, A., Lozyskyi, V., Pavlenko, I. [Ed.] (2002), The Chronicle of Ukrainian Insurgent Army, New ser., Vol. 4: The combat against UIA and nationalistic clandestine activity: information documents of Central Committee of Communist Party of Ukraine, regional committees of party, People's Commissariat of Internal Affairs, Committee for State Security in years 1943-1959, Litopys UPA, Kyiv, Toronto, book 1, 596 p. (ukr, rus).
13. Artizov, A.N. [Ed.] (2012), Ukrainian nationalistic organizations in the period of World War II. Documents, Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya, Moscow, Vol. 2, 1167 p. (rus).
14. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava, 930, 209 p. (rus).
15. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava, 703, 61 p. (rus).
16. *State Archive of Volyn region*, fond P-1, opys 3, sprava 783, 78 p. (rus).
17. *State Archive of Volyn region*, fond P-1, opys 2, sprava 8, 98 p. (rus).
18. *The Russian Government Record Office of Socio-Political History*, fond 644, opys 2, available at: <http://gjtwpwd.ljvtsbdjwft.cjstv.ru2.gsr.awhoer.net/#tematicchilds&rootId=366101> (rus).
19. *State Archive of Ternopil region*, fond P-1, opys 1, sprava 110, 92 p. (rus).
20. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-838, opys 1, sprava, 2, 72 p. (rus).
21. *State Archive of Chernivtsi region*, fond P-1, opys 8, sprava Information for the Central Committee of Communist Party of Ukraine, references, staff reports and digital summaries of Communist Party of Ukraine regional committees about the process of mobilization and recruitment to the Red Army, 37 p. (rus).
22. *State Archive of Volyn region*, fond P-1, opys 2, sprava 17, 82 p. (rus).
23. Vovk, O., Kokin, S. [Ed.] (2006), The Chronicle of Ukrainian Insurgent Army. New ser., Vol. 8: Volyn, Polissia, Podillia : UIA and rear in years 1944-1946. Documents and materials, Litopys UPA, Kyiv, Toronto, 1445 p. (ukr).
24. Volianiuk, S. [Ed.] (2012), The Chronicle of Ukrainian Insurgent Army. New ser., Vol. 20 : UIA military district "Lysonia". Years 1943-1952. Documents and materials, Litopys UPA, Kyiv, Toronto, 840 p.(ukr, rus).
25. *State Archive of Ternopil region*, fond P-1, opys 1, sprava 123, 202 p. (rus).

26. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava 954, 131 p. (rus).
27. *State Archive of Rivne region*, fond R-2333, opys 1, sprava 1, 215 p. (rus).
28. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-753, opys 1, sprava 2, vol. 1, 611 p. (rus).
29. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-767, opys 1, sprava 1, 159 p. (rus).
30. *State Archive of Lviv region*, fond P-3, opys 1, sprava 93, 91 p. (rus).
31. *State Archive of Lviv region*, fond P-3816, opys 1, sprava 30, 206 p. (rus).
32. *State Archive of Lviv region*, fond P-3, opys 1, sprava 69, 121 p. (rus).
33. *State Archive of Ternopil region*, fond P-5013, opys 3, sprava 2, 301 p. (rus).
34. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-753, opys 1, sprava 3, vol. 2, 584 p. (rus).
35. Dashkevych, Ya., Kuk, V. [Ed.] (2010), "Special folders" of Stalin and Molotov about national liberation war in Western Ukraine in years 1944-1948, Piramida, Lviv, 594 p. (ukr, rus)
36. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava 926, 209 p. (rus).
37. Prodanyk, D. [Ed.] (2012), *The Chronicles of Ukrainian Insurgent Army. New ser., Vol. 19: Clandestine activity of OUN in Bukovyna. Documents and materials. Years 1943-1951, Litopys UPA*, Kyiv, Toponto, 840 p. (ukr, rus).
38. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-768, opys 1, sprava 2, 106 p. (rus).
39. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-760, opys 1, sprava 2, 161 p. (rus).
40. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-824, opys 1, sprava 1, 370 p. (rus).
41. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-762, opys 1, sprava 2, 119 p. (rus).
42. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-772, opys 1, sprava 1, 26 p. (rus).
43. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-774, opys 1, sprava 3, 12 p. (rus).
44. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-824, opys 1, sprava 2, 26 p. (rus).
45. *State Archive of Ternopil region*, fond P-35, opys 1, sprava 8, 72 p. (rus).
46. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava 919, 112 p. (rus).
47. *State Archive of Lviv region*, fond P-5001, opys 6, sprava 282, 86 p. (rus).
48. *State Archive of Lviv region*, fond P-8665, opys 1, sprava 8, 122 p. (rus).
49. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-753, opys 1, sprava 4, vol. 3, 532 p. (rus).
50. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-753, opys 1, sprava 5, vol. 4, 550 p. (rus).
51. *State Archive of Ternopil region*, fond P-5013, opys 3, sprava 3, 221 p. (rus).
52. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-753, opys 1, sprava 9, vol. 8, 575 p. (rus).
53. *The Russian Government Record Office of Socio-Political History*, fond 644, opys 1, sprava 324, 182 p, available at: <http://sovdoc.rusarchives.ru.ru2.gsr.awhoer.net/?null#tematicchilids&rootId=366674> (rus)
54. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-753, opys 1, sprava 10, vol. 9, 431 p. (rus).
55. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-753, opys 1, sprava 14, vol. 13, 196 p. (rus).
56. *The Russian Government Record Office of Socio-Political History*, fond 644, opys 1, sprava 308, 215 p, available at: <http://sovdoc.rusarchives.ru.ru2.gsr.awhoer.net/?null#showunit&id=377207;tab=img> (rus).
57. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-778, opys 1, sprava 2, 242 p. (rus).
58. *State Archive of Ternopil region*, fond P-5013, opys 3, sprava 7, 148 p. (rus).
59. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-753, opys 1, sprava 47, 327 p. (rus).
60. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-773, opys 1, sprava 1, 97 p. (rus).
61. *State Archive of Ternopil region*, fond P-5013, opys 3, sprava 4, 336 p. (rus).
62. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-753, opys 1, sprava 17, 333 p. (rus).
63. Romaniuk, M. [Ed.] (2014), *The Chronicles of Ukrainian Insurgent Army. New ser., Vol. 24 : Zolochivska neighborhood of OUN. Organizational documents. Years 1941-1952, Litopys UPA*, Kyiv, Toponto, 1397 p. (ukr, rus).
64. Moroz, V., Vovk, O. [Ed.] (2009), *The Chronicles of Ukrainian Insurgent Army. New ser., Vol. 13: Military district "Bug". Documents and materials. Years 1943-1952, Litopys UPA*, Kyiv, Toponto, book 2, 1229 p. (ukr).
65. Prodanyk, D., Lesiv, S. [Ed.] (2013), *The Chronicles of Ukrainian Insurgent Army. New ser., Vol. 22: Stanislavska neighborhood of OUN: documents and materials. Years 1945-1951, Litopys UPA*, Kyiv, Toponto, 1376 p. (ukr).
66. *State Archive of Lviv region*, fond P-5001, opys 6, sprava 283, 76 p. (rus).
67. *State Archive of Lviv region*, fond P-5001, opys 6, sprava 289, 226 p. (rus).
68. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-837, opys 1, sprava 6, 400 p. (rus).
69. *State Archive of Lviv region*, fond P-8665, opys 1, sprava 9, 149 p. (rus).
70. *State Archive of Lviv region*, fond P-3816, opys 1, sprava 90, 282 p. (rus).
71. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-781, opys 1, sprava 2, 27 p. (rus).
72. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-768, opys 1, sprava 8, 271 p. (rus).
73. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-787, opys 1, sprava 2, 40 p. (rus).
74. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-753, opys 1, sprava 31, vol. 2, 208 p. (rus).
75. *The Central Ukrainian Government Record Office of Public Organizations*, fond 1, opys 23, sprava 929, 140 p. (rus).
76. Skopnenko, B. O. (2014), *The forming of Czechoslovak military departments on the territory of USSR in the period of World War II and their participation in frontline operations of Red army in the years 1941-1945*, Thesis of candidate of historical sciences in specialty 07.00.02 "History of the world", Kyiv, 219 p. (ukr).
77. Smolii, V.A. [Ed.] (2003), *Encyclopedia of Ukrainian History*, Naukova dumka, Kyiv, Vol. 1, 688 p. (ukr)
78. Kuras, I.F. [Ed.], (2003), *Politic history of Ukraine. XX century*, Heneza, Kyiv, Vol. 4, 584 p. (ukr).
79. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-753, opys 1, sprava 39, vol. 10, 356 p. (rus).
80. *State Archive of Ivano-Frankivsk region*, fond R-753, opys 1, sprava 36, vol. 7, 336 p. (rus).

© Куриляк Олександр
Надійшла до редакції 11.10.2017